

**Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»**

Кафедра теорії та методики практичної психології

ВДОВІЧЕНКО О. В.

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»**

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 Психологія

Одеса-2022

Затверджено рішенням Вченої ради Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 11 від 30.06.2022 року).

Автор:

Вдовіченко О. В., доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психіатрії, медичної та спеціальної психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса).

Рецензенти:

Казанжи М. Й., доктор психологічних наук, професор кафедри психології розвитку і соціальних комунікацій, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса).

Фоменко К. І., доктор психологічних наук, професор кафедри психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (м. Харків).

Методичні рекомендації до організації самостійної роботи з навчальної дисципліни «Соціальна психологія» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 053 «Психологія» / Вдовіченко О. В. Одеса: Університет Ушинського, 2022. 46 с.

Методичні вказівки складено відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 09.07.2018 року № 1/9-434 «Щодо рекомендацій з навчально-методичного забезпечення» і містять опис навчальної дисципліни, загальні положення щодо самостійної роботи, зміст самостійної роботи, рекомендації щодо виконання основних видів самостійної роботи, глосарій та список рекомендованих джерел з навчальної дисципліни «Соціальна психологія».

Призначені для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 053 «Психологія».

ЗМІСТ

ОПИС ТА СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	4
1. Опис навчальної дисципліни	4
2. Мета та очікувані результати навчання	5
3. Критерії оцінювання	6
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	10
1. Мета та завдання самостійної роботи з дисципліни	10
2. Види, рівні та форми самостійної роботи	11
3. Навчально-методичні засоби забезпечення самостійної роботи	12
ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	12
1. Питання для самостійного опрацювання	12
2. Практичні та творчі завдання	32
3. Індивідуальні навчально-дослідні завдання (есе)	35
РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОНАННЯ ОСНОВНИХ ВИДІВ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	36
1. Самостійне опрацювання навчального матеріалу. Підготовка до аудиторних занять	36
2. Письмові роботи.....	37
3. Індивідуальні навчально-дослідні завдання	38
4. Підготовка до підсумкового контролю	39
ГЛОСАРІЙ.....	40
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	45

ОПИС ТА СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, ОПП, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни			
		денна форма навчання	заочна форма навчання		
Кількість кредитів – 6	Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки	Статус дисципліни: Обов'язкова			
Змістових модулів – 4	Освітньо-професійні програми: Психологія	Мова навчання: українська			
		Рік навчання:			
Індивідуальне науково-дослідне завдання есе	Спеціальність: 053 «Психологія»	Семестр:			
		2	3	2	3
Загальна кількість годин – 180		Лекції			
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи здобувача – 6	Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)	36 год.,	– год.	10 год.,	– год.
		Практичні, семінарські			
		18 год.,	6 год.	8 год.,	6 год.
		Лабораторні			
		– год.,	10 год.	– год.,	– год.
		Самостійна робота			
		46 год.,	24 год.	82 год.,	34 год.
		Індивідуальні завдання:			
		20 год.,	20 год.	20 год.,	20 год.
Вид контролю: екзамен, екзамен					

2. Мета та очікувані результати навчання

Мета навчальної дисципліни «Соціальна психологія»: формування у здобувачів системи знань про соціально-психологічну реальність, закономірності спілкування та взаємодії людей в сумісній діяльності, соціально-психологічні погляди на особистість, психологію груп та масових явищ.

Очікувані результати вивчення дисципліни

знати:

- історичні етапи розвитку та становлення соціальної психології як науки;
- закономірності спілкування та міжособистісної взаємодії;
- механізми соціальної взаємодії;
- соціально-психологічні теорії особистості;
- основні теоретичні напрямки дослідження процесу соціалізації особистості;
- напрямки вивчення малих соціальних груп;
- основні різновиди та психологічні особливості великих груп;

уміти:

- пояснювати особливості вивчення соціально-психологічних явищ в межах різних напрямів;
 - виявляти вплив різних соціальних факторів на утворення певних особливостей особистості;
 - вирізняти структуру відносин в малих групах;
 - пояснювати соціально-психологічні механізми регуляції поведінки людей;
 - описувати механізми соціально-психологічного впливу;
 - визначати зміст основних механізмів групової динаміки;
 - віднаходити детермінанти найбільш істотних масових явищ;
- передбачати певні аспекти поведінки людей у стихійних групах.

3. Критерії оцінювання

Критерії оцінювання за різними видами роботи

Вид роботи	Бали	Критерії
Практичні завдання	0 балів	Здобувач не бере участі у занятті, є лише спостерігачем чи відсутній на практичному занятті.
	1 бал	Здобувач відтворює незначну частину навчального матеріалу, має поверхові уявлення про предмет вивчення, неаргументовано висловлює думку. Використовує необхідні інформаційно-методичні матеріали, виконує практичні завдання за умови сторонньої допомоги.
	2 бали	Здобувач бере участь у практичному занятті, в цілому володіє навчальним матеріалом який застосовує під час виконання практичних завдань. Доцільно використовує обов'язкову літературу та теоретичний матеріал для розв'язання завдань. Під час виступів не завжди може навести відповідні приклади, потребує додаткових запитань для повного розкриття проблеми; робить висновки, які потребують уточнення з боку викладача.
	3 бали	Знання здобувача є достатньо повними, він самостійно застосовує відповідний навчальний матеріал, виконуючи практичні завдання; аналізує, робить висновки. Відповідь повна, логічна, обґрунтована, але припускається неточностей. Здобувач самостійно використовує необхідні інформаційно-методичні матеріали, виконуючи практичні завдання. Виконані завдання у цілому відповідають вимогам, хоча мають незначні огріхи.
	4 бали	Здобувач бере активну участь у занятті; володіє необхідними знаннями для обґрунтованого та логічного розкриття змісту теоретичних питань; оперує категоріально-понятійним апаратом, встановлює міжпредметні та міжтематичні зв'язки під час усних відповідей. Самостійно збирає та критично опрацьовує, аналізує та узагальнює психологічну інформацію з різних джерел. Доповнює відповіді інших; висловлює свою думку, наводить доцільні приклади. Іноді припускається помилок при виконанні завдань.
	5 балів	Здобувач володіє міцними знаннями, оперує ними при виконанні практичних завдань. Самостійно використовує необхідні інформаційно-методичні матеріали виконуючи практичні завдання. Не припускається помилок при їхньому виконанні. Здобувач виступає експертом практичних завдань, що виконали однокурсники.
Лабораторні заняття	0 балів	Здобувач не бере участі у занятті, є лише спостерігачем чи відсутній на лабораторному занятті.
	1 бал	Лабораторна робота виконана частково та за допомогою викладача. Здобувач припускається грубих помилок в обчисленнях, інтерпретації результатів та оформленні

		роботи.
	2 бали	Лабораторна робота виконана із значною кількістю помилок. Здобувач має прогалини в знаннях про психодіагностичний інструментарій, що застосовується в соціальній психології, та відчуває значні труднощі у роботі з ним. При інтерпретації результатів та формулюванні висновків потребує допомоги викладача.
	3 бали	Лабораторна робота виконана на середньому рівні. Здобувач володіє теоретичними знаннями стосовно методів дослідження, але припускається помилок при застосуванні їх на практиці. Відчуває труднощі в інтерпретації результатів, не проявляє потрібної самостійності, але за допомоги викладача виправляє власні помилки.
	4 бали	Лабораторна робота виконана на достатньому рівні. Здобувач дотримується необхідного алгоритму, в цілому правильно застосовує діагностичний інструментарій, але допускається декількох несуттєвих помилок. Надає правильні інтерпретації та висновки.
	5 балів	Лабораторна робота виконана на високому рівні. Здобувач демонструє повний об'єм знань стосовно методів соціально-психологічного дослідження, впевнено застосовує їх на практиці. Може пояснити вибір необхідних методів відповідно до мети роботи, описати етапи дослідження, обґрунтувати висновки.
Самостійна робота	0 балів	Відсутність у здобувача опанування самостійного матеріалу або неповне його осмислення.
	1 бал	Здобувач не опанував навчальний матеріал з відповідної теми для самостійного опрацювання, не знає основних понять і термінів наукової дисципліни, не орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, відсутнє наукове мислення.
	2 бали	Здобувач не повністю засвоїв тему для самостійного опрацювання не досконало володіє основними поняттями та положеннями навчальної дисципліни, невпевнено орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, непереконливо відповідає, додаткові питання викликають невпевненість або відсутність знань.
	3 бали	Здобувач знає окремі факти, що стосуються навчального матеріалу; виявляє здатність елементарно висловлювати думку; самостійно та за допомогою викладача може виконувати частину практичних завдань; знає послідовність виконання завдання; практичні завдання містять багато суттєвих відхилень від установлених вимог, при їх виконанні потребує систематичної допомоги викладача.
	4 бали	Здобувач самостійно і логічно відтворює фактичний і теоретичний матеріал та наводить приклади; володіє навчальним матеріалом і використовує набуті знання, уміння у стандартних ситуаціях; самостійно виконує практичні завдання відповідно до методичних

		рекомендацій; практичні завдання мають окремі помилки; користується необхідними навчально-методичними матеріалами.
	5 балів	Здобувач володіє глибокими знаннями, демонструє відповідні компетентності, використовує їх у нестандартних ситуаціях, самостійно працює з інформацією у відповідності до поставлених завдань; систематизує та узагальнює навчальний матеріал; самостійно користується додатковими джерелами інформації; без похибок виконує та аналізує практичні завдання.
ІНДЗ (есе) 20 балів	0-5	Виразність – доступність тексту для розуміння. Логічно й послідовно розкривати тему есе.
	0-5	Науковість – ґрунтовний аналіз, структурованість, переконливість, висновки відповідають завданням роботи, свідчать про реалізацію мети есе.
	0-5	Власна думка – обґрунтованість власної позиції, пропозиції щодо розв'язання проблеми, визначення перспектив дослідження.
	0-5	Посилання на джерела – дотримання правил реферування наукових публікацій.

Критерії оцінювання підсумкового контролю (екзамен)

Для освітнього компоненту «Соціальна психологія» за навчальним планом передбачено підсумковий контроль у формі екзамену, на який у структурі оцінювання відведено 20 балів. Кількість балів здобувач отримує за оцінкою кожного з трьох питань білету усного екзамену. Здобувач може скласти екзамен, якщо кількість отриманих впродовж вивчення дисципліни балів не менше 40. Накопичені здобувачем бали під час вивчення навчальної дисципліни не анулюються, а сумуються.

Критерії оцінювання за всіма видами контролю

Сума балів	Критерії оцінки
Відмінно (90-100 А)	Здобувач на високому рівні знає закономірності функціонування соціально-психологічних явищ; описує методи соціально-психологічного дослідження; розкриває сутність соціально-психологічного підходу до вивчення особистості; визначає характеристики соціальних груп та різновиди масової стихійної поведінки. Усні відповіді відрізняються впевненістю, повнотою, логікою та аргументованістю. На високому рівні виявляє розуміння сутності соціалізації особистості, встановлює роль різних факторів у цьому процесі; пояснює передумови виникнення та динаміку масових суспільних явищ, прийоми запобігання масових деструктивних явищ. Уміє: виявляти вплив різних соціальних факторів на утворення певних особливостей особистості працювати; визначати зміст

	механізмів групової динаміки в малих групах; обирати та застосовувати методи соціально-психологічних особливостей особистості, міжособистісних стосунків у групі.
Добре (82-89 В)	Здобувачвищої освіти має достатні знання про основні науково-понятійні категорії курсу на підставі вивченої основної та додаткової літератури, висловлює свої думки, виявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань під час самостійної роботи. Усні відповіді відрізняються логікою та аргументованістю, хоча вони не завжди повні. На достатньому рівні виявляє розуміння сутності основних соціально-психологічних явищ, дає визначення соціалізації особистості, встановлює роль різних факторів у цьому процесі; пояснює передумови виникнення та динаміку масових суспільних явищ, прийоми запобігання масових деструктивних явищ. Демонструє вміння виявляти вплив різних соціальних факторів на утворення певних особливостей особистості; визначати зміст механізмів групової динаміки в малих групах; обирати та застосовувати методи соціально-психологічних особливостей особистості, міжособистісних стосунків у групі, проте потребує незначної допомоги з боку викладача.
Добре (74-81 С)	Здобувач вищої освіти має знання про закономірності функціонування соціально-психологічних явищ, розкриває сутність соціально-психологічного підходу до вивчення особистості; розуміє основні закономірності спілкування та міжособистісної взаємодії. Припускається незначних помилок, які усуває за наявності допомоги з боку викладача. Демонструє вміння аналізувати навчальний матеріал, працює за алгоритмом, але допускає несуттєві неточності. Усні відповіді відрізняються невпевненістю, є загалом правильними, але не повними. Вміє визначати зміст механізмів групової динаміки в малих групах; обирати та застосовувати методи соціально-психологічних особливостей особистості, міжособистісних стосунків у групі за допомогою викладача. Подекуди виявляє схильність до прийняття позиції інших здобувачів.
Задовільно (64-73 D)	Здобувач вищої освіти має недостатні знання про закономірності функціонування соціально-психологічних явищ, припускається помилок у визначенні характеристик соціальних груп, називає різновиди масової стихійної поведінки, проте не визначає їх детермінант та динаміки. На задовільному рівні розкриває сутність процесу соціалізації, допускається помилок в аналізі механізмів групової динаміки. Усні відповіді не повні, здобувач вищої освіти відчуває труднощі в їх обґрунтуванні. Не виявляє творчості у вирішенні проектних завдань, нестандартні ситуації викликають значні труднощі; здебільшого не має власної позиції.
Задовільно (60-63 E)	Здобувач вищої освіти на репродуктивному рівні має знання про закономірності функціонування соціально-психологічних явищ, припускається помилок у визначенні характеристик соціальних груп. Розкриває деякі аспекти закономірностей спілкування та міжособистісної взаємодії, проте його уявлення є фрагментарними та несистематизованими. Має значні труднощі у визначенні механізмів соціально-психологічного впливу, стадій процесу соціалізації та масових стихійних явищ. Усні відповіді неповні, неточні, неаргументовані, припускається значних помилок. Пасивний у вирішенні проектних завдань, нестандартні ситуації викликають значні труднощі; здебільшого не має власної позиції.
Незадовільно	Здобувач вищої освіти має фрагментарні знання про соціально-психологічну реальність. Відсутнє цілісне усвідомлення навчального

(35-59 FX)	матеріалу. Здобувач працює пасивно, практичні завдання виконує переважно з помилками, виправляє помилки лише при виконанні нескладних практичних завдань. Здобувач допускається до повторного складання екзамену.
Незадовільно (0-34 F)	Здобувач не виконує вимоги програми навчальної дисципліни: не сформовані знання уміння та навички. Здобувач не допускається до екзамену та проходить повторне вивчення дисципліни.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Мета та завдання самостійної роботи з дисципліни

Самостійна робота здобувачів є однією із форм організації навчального процесу, що забезпечує самостійний пошук студентами потрібної інформації, творче сприйняття та осмислення навчального матеріалу, розвиток аналітичних здібностей, навичок самостійного планування та контролю пізнавальної діяльності. Для здобувачів вищої освіти самостійна робота відіграє значну роль у набутті теоретичних знань з дисципліни, а також у формуванні вмінь та навичок, пов'язаних як із організацією власної діяльності, так і з професійними компетенціями.

Метою самостійної роботи з навчальної дисципліни «Соціальна психологія» є набуття студентами глибоких і міцних знань про соціально-психологічні явища, закономірності спілкування та спільної діяльності людей, специфіку розгляду особистості в групі, формування уявлень про групу як об'єкт дослідження соціальної психології, процеси групової динаміки та феномени стихійних соціальних груп.

Під час виконання студентами самостійної роботи розв'язується ряд завдань:

- закріплення отриманих на лекційних заняттях знань шляхом набуття навичок осмислення та розширення їх змісту;
- набуття додаткових знань з дисципліни;
- формування навичок розв'язання актуальних проблем, що входять до кола об'єктів вивчення соціальної психології;
- формування професійних компетенцій;

- розвиток навичок самоорганізації;
- формування самостійності мислення, здатності до саморозвитку та самовдосконалення.

2. Види, рівні та форми самостійної роботи

Самостійна робота може класифікуватися за різними критеріями. За місцем організації вона поділяється на аудиторну та позааудиторну. До аудиторної самостійної роботи, яка виконується під керівництвом викладача, належать такі її види, як виконання практичних робіт, захист рефератів, складання заліків та іспитів. Позааудиторна самостійна робота передбачає наступні види діяльності: опрацювання матеріалу лекцій та питань, які надаються для самостійного вивчення, шляхом роботи з літературою, складання конспектів, схем, таблиць; розв'язання практичних завдань; підготовка доповідей, рефератів, презентацій; виконання індивідуального навчально-дослідного завдання; підготовка до заліку або іспиту. За способом організації самостійна робота може бути індивідуальною та груповою. За видами діяльності вона може бути навчально-пізнавальною, що передбачає застосування теоретичного аналізу, різних операцій мислення (аналізу, синтезу, абстрагування тощо), і професійною, що полягає у виконанні певних практичних дій. За критерієм обов'язковості самостійну роботу поділяють на обов'язкову (згідно навчальних планів), бажану (самостійне проведення наукових досліджень, збір наукових даних, участь у конференціях) та добровільну (робота в позааудиторний час, участь у міжкафедральних, міжфакультетних, міжвузівських олімпіадах, вікторинах).

Існують також різні рівні самостійної роботи:

- 1) Самостійна робота за зразком. Виконується на основі конкретних алгоритмів і передбачає перенесення засвоєного способу виконання діяльності або розв'язання задачі на аналогічну ситуацію.
- 2) Реконструктивна самостійна робота. Передбачає осмислене перенесення знань ц типові ситуації, потребує аналізу подій, явищ та фактів.

- 3) Евристична самостійна робота. Вимагає пошуку нових рішень, узагальнення та систематизації отриманих знань і застосування їх у нетипових ситуаціях.
- 4) Дослідницька самостійна робота. Передбачає самостійне розроблення нових способів розв'язання завдань.

Формами позааудиторної самостійної роботи є: написання реферату, написання есе, підготовка доповіді, написання конспекту, розробка проекту, виконання кейс-завдання, розроблення мультимедійної презентації.

3. Навчально-методичні засоби забезпечення самостійної роботи

Самостійна робота здобувачів забезпечується навчально-методичними матеріалами, до яких належать:

- робоча програма з навчальної дисципліни з чітким визначенням змісту й обсягу аудиторної і позааудиторної навчальної роботи;
- конспект лекцій, опорний конспект;
- методичні рекомендації щодо вивчення окремих тем чи напрацювання практичних навичок;
- перелік питань, що виносяться на семінарські заняття;
- контрольні завдання, запитання, тести для самоперевірки;
- перелік рекомендованих джерел.

ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Питання для самостійного опрацювання

III семестр

Тема 1. Соціальна психологія як явище

Мета вивчення – формування уявлень про соціальну психологію як складне, багатоманітне культурне явище, ознайомлення із поняттям соціальності; набуття вмінь працювати з різними літературними джерелами.

Основні поняття: соціальна психологія, буденна свідомість, соціальність психічної діяльності, соціально-психологічна реальність, соціально-психологічні явища.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Форми існування соціально-психологічних явищ: буденна (життєвська), зразки мистецтва і літератури, наука, мислительна парадигма, психотехніки.
2. Явища соціально-психологічної реальності:
 - мінливі психічні групові утворення як відображення певних соціальних ситуацій в конкретно-історичних умовах (соціальний настрій, соціальна думка, революційність мас, соціальний патріотизм, соціальний оптимізм чи песимізм);
 - стійкі масовидні явища психіки, що утворюються тільки в масах людей через механізми психологічного зараження, наслідування, навіювання (чутки, плітки, мода, паніка та ін.);
 - стійкі психічні утворення, які характеризують соціальний характер груп (нація, клас);
 - соціальність поведінки особистості в ситуації групи.

Література:

1. Майерс Д. Соціальна психологія. 7-е изд. СПб : Питер, 2002.
2. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., виправл. та допов. К. : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
3. Охременко О. Р. Соціальна психологія : навч. посіб. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 312 с.

Питання для самоперевірки:

1. Поясніть ефект соціальності психічної діяльності.
2. Назвіть функцію буденної соціальної психології.
3. Як ви розумієте поняття «соціальна психіка»?
4. Охарактеризуйте соціальну психологію як мислительну парадигму.
5. Які ви знаєте соціально-психологічні техніки та технології?

Тема 2. Предмет та завдання соціальної психології

Мета вивчення – оволодіння знаннями про соціальну психологію як науку, усвідомлення її практичного значення, формування розуміння її предмету на сучасному етапі розвитку; формування професійного мислення.

Основні поняття: соціальна психологія, соціальний стимул, соціальний вплив, соціальна поведінка, між особова взаємодія, соціальний суб'єкт.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Сучасні визначення предмету соціальної психології.
2. Завдання соціальної психології.
3. Місце соціальної психології серед інших наук.

Література:

1. Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. М., Туриніна О. Л. Соціальна психологія : навч.-метод. комплекс. К. : МАУП, 2006. 200 с.
2. Даценко О. А. Основи соціальної психології: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг, 2018. 143 с.
3. Коваленко А. Б., Корнєв М. Н. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : Геопринт, 2006. 400 с.

Питання для самоперевірки:

1. Що вивчає соціальна психологія на сучасному етапі розвитку?
2. Які можна виокремити розділи соціальної психології?
3. Назвіть основні функції соціальної психології як науки.
4. Вкажіть відмінність соціальної психології від соціології.
5. Охарактеризуйте прикладні галузі соціальної психології.

Тема 3. Історія становлення і розвитку соціальної психології.

Мета вивчення – ознайомлення із основними історичними етапами розвитку соціально-психологічного знання, формування уявлень про основні соціально-психологічні теорії; розвиток самодисципліни та самоорганізації.

Основні поняття: колективна поведінка, натовп, психологія мас, психологія народів, інстинкти соціальної поведінки, соціальна фасилітація, соціальна інгібіція, колективні уявлення.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Теорія психології народів М. Лацаруса та Х. Штейнталя.
2. Ідеї психології народів у працях В. Вундта. Психологія мас (С. Сигеле, Г. Лебон).
3. Теорія інстинктів соціально поведінки В. Макдугала.
4. Експериментальний період розвитку соціальної психології.
5. Лабораторне експериментування в США. Програма В. Меде та Ф. Олпорта щодо перетворення соціальної психології в експериментальну дисципліну.

Література:

1. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай та ін.; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
2. Коваленко А. Б., Корнев М. Н. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : Геопринт, 2006. 400 с.
3. Кудерміна О. І., Казміренко Л. І., Власенко С.Б. Соціальна психологія. Київ : НАВС, 2020. 243 с.
4. Лебон Г. Психология масс. СПб: Питер, 2015. 224 с.
5. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., виправл. та допов. К. : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

Питання для самоперевірки:

1. Які вчені започаткували теорію психології народів? На яке вчення вони спиралися?
2. Охарактеризуйте теорію психології мас.
3. Назвіть головний механізм соціальної взаємодії за Г. Тардом.
4. Як пояснював зв'язок інстинктів з емоціями та почуттями В. Мак-Дугалл?

5. Поясніть суть експериментів Н. Тріплета.

Тема 4. Методологія соціально-психологічного дослідження

Мета вивчення – ознайомлення із специфікою соціально-психологічного дослідження, теоретичними та емпіричними методами соціальної психології; формування вміння застосовувати методи соціально-психологічного дослідження на практиці.

Основні поняття: методологія, науковий метод, інтерв'ю, анкетування, спостереження, соціально-психологічний експеримент, контент-аналіз, соціометрія, соціограма.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Поняття та види спостереження.
2. Експеримент як метод соціально-психологічного дослідження: поняття, види, етапи.
3. Метод вивчення документів.
4. Процедура контент-аналізу.
5. Опитування: бесіда, інтерв'ю, анкетування.
6. Соціометрія як метод дослідження психологічних взаємин у групі.

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. М.: Аспект Пресс, 2003. 288 с.
2. Коваленко А. Б., Корнєв М. Н. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : Геопринт, 2006. 400 с.
3. Охременко О. Р. Соціальна психологія : навч. посіб. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 312 с.

Питання для самоперевірки:

1. Які види спостереження як методу соціальної психології вам знайомі?
2. Яких вимог потрібно дотримуватися при проведенні анкетування?
3. У якому вигляді можуть надаватися результати соціометрії?

4. Наведіть приклади реальних ситуацій, в яких доцільно буде використовувати метод експертної оцінки.
5. Проаналізуйте дослідницькі можливості та обмеження методу аналізу документів.

Тема 5. Суспільні відносини та міжособистісна взаємодія

Мета вивчення – формування розуміння основних закономірностей взаємодії людей в процесі сумісної діяльності, засвоєння знань про особливості суспільних та міжособистісних відносин; розвиток критичного мислення.

Основні поняття: суспільні відносини, міжособистісні відносини, соціальна роль, соціальний статус, афіліація, кооперативність, конфліктність взаємодії.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Типи міжособистісних стосунків.
2. Міжособистісна взаємодія у сумісній діяльності.
3. Психологічні способи впливу в процесі спілкування.

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. М.: Аспект Пресс, 2003. 288 с.
2. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай та ін.; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
3. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Волянчук та ін. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.

Питання для самоперевірки:

1. Назвіть відмінні риси міжособистісних стосунків.
2. Як ви розумієте поняття афіліації? Що спонукає людину до афіліації?
3. Охарактеризуйте стадії конфлікту.
4. Опишіть способи врегулювання конфліктів.
5. Які ви знаєте динамічні характеристики міжособистісної взаємодії?

Тема 6. Загальна характеристика спілкування

Мета вивчення – формування уявлень про закономірності спілкування як зв'язок, взаємодію та взаємовплив людей у процесі матеріального та духовного виробництва, ознайомлення із особливостями міжособистісного та рольового спілкування, засвоєння знань про розвиток спілкування в онтогенезі; формування професійного мислення.

Основні поняття: спілкування, рольове спілкування, позиція, статус, соціальна роль, рольова поведінка, діалог, соціальна підтримка, соціальна ізоляція, афіліація.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Функції спілкування.
2. Міжособистісне і рольове спілкування.
3. Поняття «позиція», «статус», «соціальна роль».
4. Розвиток спілкування в онтогенезі.
5. Спілкування як потреба людини.
6. Афіліація як потреба у спілкуванні.

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. М.: Аспект Пресс, 2003. 288 с.
2. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Волянчук та ін. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
3. Тейлор Ш., Пипло Л., Сирс Д. Социальная психология. СПб.: Питер, 2004. 380 с.

Питання для самоперевірки:

1. Як ви розумієте поняття гуманістичного типу спілкування?
2. В чому полягає інструментальна функція спілкування?
3. Які фактори впливають на появу атракції?
4. Назвіть компоненти соціальної підтримки.
5. Що можна вважати передумовами виникнення спілкування в дитини?

Тема 7. Комунікативна сторона спілкування

Мета вивчення – засвоєння знань про комунікацію як процес обміну інформацією, усвідомлення специфіки людської комунікації, формування уявлень про комунікативні бар'єри та прийоми їх подолання; набуття навичок самостійного опрацювання навчальних джерел.

Основні поняття: комунікація, комунікативний бар'єр, комунікатор, комунікант, тезаурус, вербальна комунікація, невербальна комунікація.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Спілкування як процес обміну інформацією.
2. Комунікативні бар'єри: уникнення, авторитет, незрозуміння, семантичний бар'єр, стилістичний, логічний.
3. Засоби комунікації. Мовлення. Невербальна комунікація.

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. М.: Аспект Пресс, 2003. 288 с.
2. Даценко О. А. Основи соціальної психології: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг, 2018. 143 с.
3. Коваленко А. Б., Корнєв М. Н. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : Геопринт, 2006. 400 с.
4. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., виправл. та допов. К. : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

Питання для самоперевірки:

1. Проаналізуйте відношення між поняттями «комунікація» та «спілкування».
2. Опишіть прийоми подолання комунікативних бар'єрів.
3. Віддиференціюйте поняття «значення» та «смысл».
4. Назвіть знакові системи невербальної комунікації.
5. Що розуміють під поняттям семантично значущої інформації?

Тема 8. Інтерактивна сторона спілкування

Мета вивчення – формування уявлень про особливості взаємодії людей в процесі спілкування, закріплення знань про форми поведінки в міжособистісних стосунках та механізми впливу, ознайомлення із механізмами соціальної взаємодії; розвиток критичного мислення та самодисципліни.

Основні поняття: інтеракція, соціальна взаємодія, кооперація, конкуренція, конфлікт, символічний інтеракціонізм, вплив.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Взаємодія як контакт між людьми.
2. Просторові контакти. Контакти зацікавленості. Контакти обміну.
3. Взаємодія як організація діяльності.
4. Механізм соціальної взаємодії.
5. Взаємодія з позицій символічного інтеракціонізму.
6. Транзактний аналіз Е. Берна.

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. М.: Аспект Пресс, 2003. 288 с.
2. Майерс Д. Социальная психология. 7-е изд. СПб : Питер, 2002.
3. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., виправл. та допов. К. : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
4. Собченко О. М. Психологія впливу : навч. посіб. для проведення семінарських і практичних занять. К. : Кондор, 2013. 158 с.

Питання для самоперевірки:

1. Проаналізуйте, як структура взаємодії описується в межах різних теорій.
2. Які позиції може займати людина у взаємодії згідно теорії Е. Берна?
3. В чому полягає головна ідея концепції символічного інтеракціонізму?
4. Наведіть приклади позитивних наслідків конфлікту.
5. Опишіть схему психологічного аналізу непродуктивних стосунків за Е. Берном.

Тема 9. Перцептивна сторона спілкування

Мета вивчення – формування уявлень про соціальну перцепцію та механізмів, за допомогою яких вона здійснюється; розвиток вміння самостійно працювати з навчальною та науковою літературою.

Основні поняття: соціальна перцепція, ідентифікація, емпатія, рефлексія, стереотипізація, каузальна атрибуція, егоцентризм, атракція.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Поняття соціальної перцепції.
2. Механізми взаєморозуміння в процесі спілкування: ідентифікація, рефлексія, емпатія.
3. Зміст та ефекти міжособистісного сприйняття.

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. М.: Аспект Пресс, 2003. 288 с.
2. Даценко О. А. Основи соціальної психології: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг, 2018. 143 с.
3. Коваленко А. Б., Корнев М. Н. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : Геопринт, 2006. 400 с.
4. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., виправл. та допов. К. : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

Питання для самоперевірки:

1. Ким був введений термін «соціальна перцепція»? Яке значення вкладав у нього автор?
2. Які фактори впливають на формування першого враження про людину?
3. Охарактеризуйте ідентифікацію як один з механізмів соціальної перцепції.
4. Назвіть функції соціальних стереотипів.
5. За яких умов актуалізується феномен каузальної атрибуції?

Тема 10. Соціально-психологічні аспекти дослідження особистості

Мета вивчення – формування уявлень про специфіку соціально-психологічного дослідження особистості, ознайомлення із соціально-психологічними типологіями особистості, усвідомлення взаємозв'язку соціального та індивідуального в людині.

Основні поняття: особистість, соціальний тип, соціальна зрілість.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Поняття соціального типу та соціального характеру особистості.
2. Проблема типології особистості.
3. Соціальний тип і соціальна зрілість особистості.
4. Взаємозв'язок соціального та індивідуального в людині.

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. М.: Аспект Пресс, 2003. 288 с.
2. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной сферой. Тбилиси: Мецниереба, 1989. 182 с.
3. Охременко О. Р. Соціальна психологія : навч. посіб. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 312 с.
4. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості : навчальний посіб. Харків. : «Контраст», 2019. 116 с.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняттю особистості з позицій різних психологічних шкіл.
2. Охарактеризуйте внутрішні детермінанти соціальної поведінки особистості.
3. В чому полягає відмінність соціально-психологічного підходу до вивчення особистості від загальнопсихологічного?
4. Як ви розумієте поняття соціально-психологічного типу?
5. Перелічіть та коротко охарактеризуйте соціально-психологічні орієнтири аналізу особистості.

Тема 11. Поняття соціалізації. Стадії соціалізації особистості

Мета вивчення – засвоєння знань про процес соціалізації особистості, його форми, механізми, засоби та стадії; формування самодисципліни та самоорганізації.

Основні поняття: соціалізація, інкультурація, інтерналізація, інститут соціалізації, соціальна ідентичність, ресоціалізація, референтна група.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Форми соціалізації: направлена та стихійна.
2. Механізми соціалізації: інтеріоризація, наслідування, референтна група, ідентифікація, навіювання, конформізм.
3. Стадійність процесу соціалізації.

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. М.: Аспект Пресс, 2003. 288 с.
2. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной сферой. Тбилиси: Мецниереба, 1989. 182 с.
3. Охременко О. Р. Соціальна психологія : навч. посіб. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 312 с.
4. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості : навчальний посіб. Харків. : «Контраст», 2019. 116 с.

Питання для самоперевірки:

1. В яких сферах розгортається зміст процесу соціалізації?
2. Як співвідносяться поняття «соціалізація» та «виховання»?
3. За яких умов відбувається ресоціалізація особистості?
4. Охарактеризуйте стихійну форму соціалізації.
5. Назвіть основні інститути соціалізації особистості.

Тема 12. Моделі соціалізації особистості

Мета вивчення – ознайомлення із особливостями основних моделей соціалізації особистості, засвоєння знань про форми та стадії соціалізації

особистості точки зору окремих теоретико-емпіричних теорій; розвиток критичного мислення.

Основні поняття: політична соціалізація, політичне виховання, політична ідентичність, економічна соціалізація, економічне виховання, споживацька поведінка, трудова поведінка, статево-рольова соціалізація, статевий диморфізм, гендерні норми, гендерні експектації, гендерні ролі.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Політична соціалізація. Стадії та форми політичної соціалізації.
2. Економічна соціалізація особистості. Стадійний характер економічної соціалізації.
3. Статеворольова соціалізація особистості. Стадії процесу статево-рольової соціалізації. Гендерна культура суспільства.

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. М.: Аспект Пресс, 2003. 288 с.
2. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной сферой. Тбилиси: Мецниереба, 1989. 182 с.
3. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай та ін.; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
4. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості : навчальний посіб. Харків. : «Контраст», 2019. 116 с.

Питання для самоперевірки:

1. Назвіть передумови виникнення теорії політичної соціалізації.
2. Які ви знаєте форми політичної соціалізації?
3. Як впливає економічна соціалізація на загальний процес соціалізації особистості?
4. Дайте визначення поняттю «гендерна роль».
5. Назвіть основні інститути статево-рольової соціалізації.

Тема 13. Соціальна установка як регулятор поведінки особистості

Мета вивчення – формування уявлень про соціальну установку як специфічну форму регуляції поведінки індивіда, засвоєння знань про функції, структура та формування атитюдів; розвиток професійного мислення.

Основні поняття: соціальна установка, ціннісна диспозиція.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Становлення проблеми атитюду в соціальній психології.
2. Функції атитюду.
3. Формування і зміна соціальних установок.
4. Підходи до формування соціальних установок: біхевіористський, когнітивний, мотиваційний, соціологічний (структурний), біологічний (генетичний).

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. М.: Аспект Пресс, 2003. 288 с.
2. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной сферой. Тбилиси: Мецниереба, 1989. 182 с.
3. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай та ін.; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
4. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості : навчальний посіб. Харків. : «Контраст», 2019. 116 с.

Питання для самоперевірки:

1. Опишіть історичні етапи вивчення соціальної установки.
2. Назвіть компоненти атитюду за М. Смітом.
3. В чому полягає парадокс Р. Лап'єра?
4. Які чинники можуть зумовлювати зміну соціальних установок?
5. Які функції виконує соціальна установка?

Тема 14. Особистість у структурі групових відносин

Мета вивчення – закріплення знань про характеристики особистості в соціальному контексті, осягнення специфіки вивчення особистості в умовах сумісної діяльності та спілкування; розвиток вміння систематизувати та узагальнювати інформацію.

Основні поняття: особистість, сумісна діяльність, спілкування, позиція, статус, соціальна роль, соціально-психологічні якості.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Особистість в умовах спільної діяльності та спілкування.
2. Соціально-психологічні якості особистості.
3. Перспективи досліджень особистості в соціальній психології.

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. М.: Аспект Пресс, 2003. 288 с.
2. Коваленко А. Б., Корнев М. Н. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : Геопринт, 2006. 400 с.

Питання для самоперевірки:

1. В чому полягає специфіка соціально-психологічного підходу до вивчення особистості?
2. Як група впливає на формування особистісних якостей?
3. Які якості особистості можна вважати соціально-психологічними? Чи існують їх класифікації?
4. Як ви розумієте поняття соціально-психологічних здібностей людини?
5. Які вам відомі детермінанти поведінки людини в групі?

IV семестр

Тема 1. Група і міжгрупові відносини як соціально-психологічні феномени

Мета вивчення – формування уявлень про групу як об'єкт аналізу соціальної психології, засвоєння знань про основні характеристики групи, види

соціальних груп, закладення основ розуміння явищ, притаманних між груповим відносинам; формування професійного мислення, розвиток самодисципліни.

Основні поняття: соціальна група, групова свідомість, групова динаміка, групові норми та санкції, групові цінності, групові очікування, кооперація, конфронтація, міжгрупова дискримінація, інгруповий фаворитизм, аутгруповий фаворитизм, групова афіліація, групова відкритість, міжгруповареферентність.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Групові норми та цінності.
2. Система санкцій.
3. Система групових очікувань.
4. Класифікація груп.
5. Характеристика міжгрупових відносин у соціальній психології, їх специфіка.
6. Кооперація та конфронтація між групами.

Література:

4. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высш. учеб. завед. М.: Аспект Пресс, 2003. 288 с.
5. Ануфриєва Н. М., Зелінська Т. М., Турніна О. Л. Соціальна психологія : навч.-метод. комплекс. К. : МАУП, 2006. 200 с.
6. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай та ін.; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.

Питання для самоперевірки:

1. Як утворюються та функціонують групові норми та санкції?
2. Як групові експектації впливають на поведінку людини в групі?
3. В чому полягає принципова відмінність міжгрупових відносин від міжособистісних?
4. Чим зумовлене виникнення між групою дискримінації?
5. В чому полягає сутність інгрупового фаворитизму? Які причини його виникнення?

Тема 2. Соціально-психологічна характеристика малої групи

Мета вивчення – засвоєння знань про малу соціальну групу, її ознаки, структуру, особливості відносин між її членами; формування вміння самостійно працювати з літературними джерелами, розвиток критичного мислення.

Основні поняття: мала група, вертикальна структура, горизонтальна структура, соціометрична структура, ділова структура, емоційна структура, комунікативна структура, соціальна влада, соціальний вплив, соціально-рольова сумісність.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Класифікація малих груп.
2. Соціометрична структура малої групи.
3. Комунікативна структура малої групи.
4. Вертикальні та горизонтальні структури групи.
5. Формальні та неформальні структури.
6. Структура соціальної влади і впливу в малій групі.
7. Міжособистісні відносини в малій групі.

Література:

1. Ануфрієва Н. М., Зелинська Т. М., Туриніна О. Л. Соціальна психологія : навч.-метод. комплекс. К. : МАУП, 2006. 200 с.
2. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., виправл. та допов. К. : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
3. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай та ін.; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
4. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Волянчук та ін. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.

Питання для самоперевірки:

1. Які функції первинних соціальних груп?

2. Як можна охарактеризувати міжособистісні стосунки у формальних групах?
3. У чому полягає регулятивна функція референтної групи?
4. Які прийоми можна використати для підвищення статусу відторгненого або ізольованого учасника групи?
5. Як ви розумієте соціально-рольову сумісність членів групи?

Тема 3. Динамічні процеси в малій групі

Мета вивчення – засвоєння знань про групову динаміку, її принципами, ознайомлення із стадіями розвитку групи та основними груповими явищами; розвиток самоорганізації.

Основні поняття: групова динаміка, розвиток групи, групова життєдіяльність, груповий тиск, нормативний вплив, інформаційний вплив, керівник, лідер, лідерство, конформізм, нонконформізм, групове рішення.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Характеристика процесів групової динаміки.
2. Нормативний вплив у групі.
3. Груповий тиск.
4. Конформізм та нонконформізм.
5. Керівництво і лідерство в малих групах.
6. Прийняття групового рішення.

Література:

1. Майерс Д. Социальная психология. 7-е изд. СПб : Питер, 2002.
2. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., виправл. та допов. К. : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
3. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Волянчук та ін. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
4. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе. М., Генезис, 2006. 336 с.

Питання для самоперевірки:

1. Як співвідносяться поняття «лідер» та «керівник»?
2. Що впливає на рівень конформності людини?
3. В чому полягає відмінність між нормативним та інформаційним впливом?
4. В чому сутність експериментів М. Шеріфа?
5. Як відбувається процес прийняття групового рішення?

Тема 4. Психологія великих груп

Мета вивчення – засвоєння знань про великі соціальні групи як об'єднань людей, які існують у масштабах суспільства, ознайомлення із характеристиками основних видів великих соціальних груп, їх структурою; розвиток навичок самостійної роботи з літературними джерелами.

Основні поняття: велика соціальна група, етнічна група, соціальний клас, ментальність, національний характер.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Поняття великої соціальної групи.
2. Основні характеристики великої соціальної групи.
3. Структура великої соціальної групи.

Література:

1. Даценко О. А. Основи соціальної психології: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг, 2018. 143 с.
2. Кудерміна О. І., Казміренко Л. І., Власенко С.Б. Соціальна психологія. Київ : НАВС, 2020. 243 с.
3. Савицька О. В. Етнопсихологія : навч. посібник. К. : Каравела, 2011. 264 с.
4. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Волянчук та ін. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.

Питання для самоперевірки:

1. В чому виявляються відмінності великої соціальної групи від малої?
2. Які основні завдання крос-культурних досліджень?

3. В чому полягають основні функції соціальних уявлень?
4. Що виступає специфічними регуляторами поведінки у великих групах?
5. Які великі соціальні групи належать до організованих?

Тема 5. Стихійні групи та масові явища

Мета вивчення – формування уявлень про стихійні соціальні групи та масові рухи, ознайомлення із соціально-психологічними феноменами, властивими стихійним групам, засвоєння знань про особливості поведінки людини в групі; розвиток професійного мислення.

Основні поняття: стихійна група, натовп, публіка, маса, паніка, зараження, циркулярна реакція.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Типи стихійних груп: натовп, маса, публіка.
2. Характеристики масових форм поведінки.
3. Загальні риси натовпу.
4. Паніка як феномен натовпу.
5. Характеристика поведінки людини в натовпі.
6. Засоби впливу у стихійних групах: зараження, паніка, навіювання, переконання.

Література:

1. Даценко О. А. Основи соціальної психології: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг, 2018. 143 с.
2. Кудерміна О. І., Казміренко Л. І., Власенко С.Б. Соціальна психологія. Київ : НАВС, 2020. 243 с.
3. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., виправл. та допов. К. : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

Питання для самоперевірки:

1. Якими є загальні ознаки масових явищ у соціальній психології?
2. У чому полягає відмінність натовпу від публіки?

3. Чим відрізняється натовп від маси?
4. Які умови сприяють виникненню натовпу?
5. Що можна вважати передумовами виникнення паніки?

2. Практичні та творчі завдання

III семестр

Завдання 1

Наведіть та проаналізуйте приклади соціально-психологічних явищ, які існують у формі мистецтва і літератури.

Завдання 2

Оберіть на власний розсуд джерело інформації (опис якоїсь події), яке, на вашу думку, насичене соціально-психологічним змістом. Ідентифікуйте цей документ як об'єкт соціально-психологічного дослідження (сформулюйте тему, мету і завдання дослідження). Розробіть процедуру контент-аналізу досліджуваного документа. Для цього виділіть одну чи кілька категорій аналізу, відповідні одиниці аналізу та одиниці обліку.

Завдання 3

Уявіть, що вам потрібно дослідити вікові особливості такого явища, як конформізм. Якими методами ви зможете скористатися? Які дослідження конформізму, що вже мали місце в історії соціальної психології, вам відомі? Запропонуйте приблизну програму дослідження.

Завдання 4

Поясніть на реальному прикладі, як склад групи, контакти між її членами, їхнє просторове розташування впливають на кооперацію спільної діяльності і командну взаємодію в короткотерміновій часовій перспективі.

Завдання 5

Змоделюйте життєві ситуації (не менше ніж п'ять), у яких людина різною мірою переживає депривацію потреби в афіліації (від часткової до повної). Які можуть бути психологічні наслідки для людини в кожній з цих ситуацій?

Завдання 6

Визначте об'єкт та предмет соціально-психологічних досліджень:

1. Соціально-психологічні чинники конфліктів у підлітковому віці.
2. Особливості уявлень про сімейні ролі в чоловіків та жінок.
3. Особливості професійної мотивації та соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі.

Завдання 7

На прикладі конкретної ситуації опишіть застосування такого соціально-психологічного механізму впливу як переконування. Варто звернути уваги, що процес переконування передбачає аргументоване і логічно витримане доведення певної думки з метою зміни поведінки суб'єкта. В його основі лежить зміна переконань людини, а не вмовляння чи примушення. Прикладами переконувального впливу можуть бути кампанії щодо пропаганди здорового образу життя.

Вкажіть, за якими критеріями можна оцінити ефективність переконування.

Завдання 8

Складіть блок-схему основних напрямків сучасної західної соціальної психології: психоаналітичного, когнітивного, біхевіористичного, інтеракціоніського. Виділіть основні ідеї і позиції кожного з виділених підходів.

Завдання 9

Складіть анкету для проведення письмового опитування на самостійно обрану тему. Пам'ятайте про те, що питання мають бути зрозумілими, конкретними, послідовними.

Завдання 10

Пригадайте реальний міжособовий конфлікт, учасником чи свідком якого вам довелося побувати. Класифікуйте його за основними параметрами. Якщо він був деструктивним, назвіть способи, якими можна було б підвищити його конструктивність.

IV семестр

Завдання 1

Визначте, до яких малих, середніх та великих реальних груп належите особисто ви. Як це впливає на вашу ідентичність? На яких етапах групоутворення перебувають ці групи? Обґрунтуйте свою думку, спираючись на відповідні ознаки групового розвитку.

Завдання 2

Наведіть приклади міжгрупової дискримінації. Порекомендуйте заходи, яких можна вжити для того, щоб мінімізувати її прояви в конкретному (на свій розсуд) випадку.

Завдання 3

Покажіть, які існують потенційно небезпечні ситуації, що пов'язані з соціальними ролями. Що означає поняття «увійти в роль»? Прокоментуйте експеримент Ф. Зімбардо з приводу впливу соціальної ролі на ідентичність особистості.

Завдання 4

Пригадайте, які чутки, що потім не підтвердились, і коли вам доводилося чути протягом життя. Розпитайте про це ж ваших знайомих, а також батьків, дідусів, бабусь та їхніх знайомих. Складіть список чуток, які вдалося пригадати вам та опитаним вами людям. Окремо виділіть серед них ті, котрі можна кваліфікувати як: а) чутки-бажання; б) чутки-залякування; в) агресивні чутки. Про які настрої, громадську думку, тривоги та очікування людей може свідчити, на вашу думку, поширення цих чуток? Як можна було запобігти їх появі? Яких заходів потрібно було вжити, аби припинити їх поширення?

Завдання 5

Підготуйте опис-характеристику соціального контролю в сім'ї, шкільному класі, студентській групі, робочій групі тощо (на вибір).

Завдання 6

Назвіть причини об'єднання людей в групи. Вкажіть, які потреби людини можуть задовольнятися тільки в групі і поясніть чому.

3. Індивідуальні навчально-дослідні завдання (есе)

Робочою програмою навчальної дисципліни «Соціальна психологія» передбачається виконання індивідуального навчально-дослідного завдання у формі написання есе. На цей вид роботи відводиться 20 годин як для студентів денної форми навчання, так і заочної. Рекомендації та вимоги щодо написання та оформлення есе надаються в наступному розділі.

Орієнтований перелік тем:

III семестр

1. Соціально-психологічна реальність як предмет соціальної психології.
2. Вплив соціальних установок на поведінку людини.
3. Інтелектуальні та наукові підґрунтя психології мас.
4. Спілкування як форма вияву активності особистості.
5. Особливості міжособистісного спілкування.
6. Упередження як соціально-психологічний феномен.
7. Розвиток спілкування в онтогенезі.
8. Чинники афіліації як потреби в дружніх стосунках.
9. Напрямки дослідження комунікативної компетентності в соціальній психології.
10. Соціально-психологічний конфлікт як особливий вид міжособистісної взаємодії.

IV семестр

1. Сутність соціальних стереотипів.
2. Поняття референтної групи та можливості його застосування для визначення причин різних соціально-психологічних явищ.
3. Умови та критерії успішної соціалізації людини.

4. Причини соціально-психологічних конфліктів.
5. Інформаційний і нормативний соціальний вплив.
6. Проблема групової згуртованості.
7. Деіндивідуалізація як втрата самоусвідомлення.
8. Переваги та недоліки різних типів лідерства.
9. Соціально-психологічні характеристики цінностей.
10. Феномени між групових відносин.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОНАННЯ ОСНОВНИХ ВИДІВ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Самостійне опрацювання навчального матеріалу. Підготовка до аудиторних занять

Підготовка до аудиторних занять (практичних, лабораторних) є однією із основних форм самостійної роботи, яка полягає першочергово в опрацюванні окремих питань теми, що розглядалась на лекції. При самостійному вивченні навчального матеріалу рекомендується дотримуватися такої послідовності:

1. Визначити місце лекції в структурі навчальної дисципліни.
2. Переглянути питання, які потрібно опрацювати.
3. Повторити матеріал, що надавався на лекції, уточнити обсяг відсутнього матеріалу.
4. Переглянути рекомендовану до кожної теми літературу; встановити послідовність опрацювання питань.
5. Осмислено прочитати необхідний навчальний матеріал.
6. Обов'язково дати визначення основним поняттям теми, усвідомити сутність кожного явища або процесу, їх структуру, зміст, а також зв'язки між ними.
7. Законспектувати.
8. Усно дати відповіді на питання для самоперевірки.

2. Письмові роботи

Під час засвоєння курсу здобувачі виконують такі письмові роботи, як реферати, конспекти першоджерел, доповіді.

Метою написання *реферату* є поглиблення знань здобувача з певного важливого питання курсу. В ході виконання цього виду роботи здобувач ознайомлюється з додатковими джерелами інформації, обраними із запропонованого списку, або ж дібраними самостійно, вчиться аналізувати, систематизувати та узагальнювати матеріал, розвиває здатність мислити критично. Написання реферату дозволяє здобувачу продемонструвати рівень засвоєння ним лекційного матеріалу, глибину його осмислення, здатність структурувати інформацію тощо.

Рекомендована наступна структура реферату:

- титульна сторінка;
- зміст;
- вступ (обґрунтування актуальності, мета та завдання роботи);
- основна частина (поділена на розділи);
- висновки;
- список використаних джерел;
- додатки (за потреби).

Вимоги до оформлення:

- обсяг – 10-15 сторінок;
- шрифт – TimesNewRoman, кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5, абзацний відступ – 1,25.
- поля: верхнє та нижнє – 2 см, лівє – 3 см, правє – 1 см;
- нумерація – наскрізна, порядковий номер проставляється в правому верхньому куті;
- розділи та підрозділи мають відповідати тим, що вказані в змісті;
- список літератури оформити відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Конспектування першоджерел починається з попереднього читання матеріалу, у якому подано його аналіз, оцінку, що допомагає звернути увагу на головні питання і проблеми. Важливо спочатку перечитати всю працю, не роблячи записів, щоб мати уявлення про її структуру і загальний зміст, і лише після цього конспектувати. Записи бажано робити тезово, узагальнюючи матеріал та переказуючи його своїми словами. Ефект дає фіксація результатів аналізу й синтезу прочитаного, а не дослівний запис незрозумілого чи, в гіршому разі, перефразованих окремих речень, часто не пов'язаних між собою. У конспекті треба чітко записувати заголовки й підзаголовки, що є в роботі, позначаючи їх підкресленням або іншим кольором. Сторінки конспекту необхідно нумерувати.

Письмова доповідь – документ, що відображає суть певного розглянутого питання або самостійно опрацьованої теми за навчальними підручниками, посібниками, довідниками тощо. Особливостями наукової доповіді є: застосування наукового методу; чітка структурованість; посилення на джерела; використання спеціальної термінології.

Етапи підготовки доповіді:

1. Визначити тему та мету доповіді.
2. Скласти план.
3. Підібрати літературу.
4. Опрацювати підібрані літературні джерела, зробити нотатки.
5. Написати текст доповіді, який має складатися зі вступу, основної частини та підсумків.
6. Перевірити текст на наявність помилок.

3. Індивідуальні навчально-дослідні завдання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання з дисципліни «Соціальна психологія» виконується у формі написання есе. Есе має бути невеликим за обсягом (від трьох до десяти сторінок), відображати суб'єктивне розуміння проблеми автором та мати внутрішню смислову єдність.

Рекомендована послідовність виконання:

1. Написати вступ (обґрунтувати актуальність, сформулювати підґрунтя для опису проблеми).
2. Сформулювати проблему, проаналізувати погляди інших авторів на неї.
3. Сформулювати власне розуміння (теза).
4. Надати аргументацію (переконливі, перевірені та підтвержені наукові факти).
5. Написати висновок, зробивши резюме викладеного.

4. Підготовка до підсумкового контролю

Підсумковий контроль з дисципліни «Соціальна психологія» відбувається у формі складання екзамену. Успішне складання екзамену потребує від здобувачів систематичної та сумлінної праці над засвоєнням матеріалу протягом усього семестру. Послаблена, епізодична робота над матеріалом програми не дає очікуваних результатів. Тому здобувач, який прагне пройти контроль успішно, має від першого дня занять систематично і ретельно виконувати всі завдання. Водночас, необхідно виявляти значні зусилля та наполегливість під час безпосередньої підготовки до контролю. Насамперед необхідно ознайомитися з питаннями, які виносять на іспит. На основі цього треба скласти план повторення й систематизації навчального матеріалу на кожен день, щоб залишити день або його частину (залежно від кількості днів, наданих на підготовку до іспиту) для повторного узагальнення програмового матеріалу. Не можна обмежуватися лише конспектами лекцій, слід опрацювати потрібні навчальні посібники, рекомендовану літературу. Послідовність роботи у підготовці до контрольних заходів має бути такою: уважно прочитати й усвідомити суть вимог конкретного питання програми; ознайомитися з конспектом; уважно опрацювати необхідний навчальний матеріал за навчальними посібниками та рекомендованою літературою. На кожне питання програми варто скласти стислий план відповіді в логічній послідовності і з фіксацією необхідного ілюстративного матеріалу (прикладі, схеми, цифри). Якщо окремі питання програми залишаються незрозумілими, їх необхідно

вказати, щоб з'ясувати на консультації. Найважливішу інформацію варто позначати іншим кольором, це допомагає краще її запам'ятати. Слід поступово переходити від повторення матеріалу однієї теми до іншої. Коли ж повторено й систематизовано весь навчальний матеріал, необхідно переглянути його ще раз уже за своїми записами, перевіряючи подумки, як засвоєно логіку розкриття кожної теми, як зафіксовано в пам'яті основні факти, формули, ілюстративний матеріал, чим і як можна доповнити окремі питання.

ГЛОСАРІЙ

Адаптація соціальна – пристосування людини до групи або до вимог, які висуває група.

Антиципація – здатність людини передбачувати результати подій та прогнозувати явища.

Аперцепція – залежність сприймання від загальної спрямованості та попереднього досвіду людини.

Атракція – особлива форма пізнання іншого, заснована на формуванні по відношенню до нього стійкого позитивного почуття.

Афіліація – потреба у спілкуванні, в емоційних контактах; прагнення відчувати єдність з іншими людьми.

Велика соціальна група – це кількісно необмежена, складно організована група людей, що формується на основі певних соціальних ознак.

Вербальне спілкування – процес взаємодії двох чи більше людей за допомогою мовлення, спрямований на досягнення певної мети шляхом обміну інформацією пізнавального або афективно-оцінного характеру.

Взаємодія – взаємозалежний обмін діями, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності.

Внутрішньогруповий фаворитизм – тенденція сприяти членам своєї групи на противагу інтересам іншої.

Вплив – застосування в міжособистісній взаємодії психологічних засобів із метою зміну станів, думок, почуттів та вчинків іншої людини.

Громадська думка – це форма масової свідомості, у якій проявляється відношення (приховане або явне) різних груп людей до подій і процесів реального життя, що зачіпають їхні інтереси й потреби.

Група – сукупність людей, які перебувають у загальному просторі й часі та поєднані одне з одним емоціями, думками й способами поведінки.

Група референтна – реальна чи умовна група людей, система норм, цінностей та оцінок якої є еталоном для індивіда і на яку він орієнтується у своїй поведінці й самооцінці.

Груповий тиск – процес впливу установок, норм, цінностей і поведінки членів групи на думки та поведінку індивіда.

Диспозиція соціальна – ієрархічно організована система, що передбачає ціннісні орієнтації особистості та узагальнені установки на різноманітні соціальні об'єкти та ситуації.

Емоційне лідерство – здатність учасника групи схилити більшість людей на свій бік; властиве особистості, якій надають перевагу у спілкуванні.

Емпатія – здатність проникати у психічний стан іншої людини; здатність приймати соціальні ролі й установки інших, уявляти себе в соціальній позиції іншого та передбачати його реакції.

Згуртованість колективу – ступінь єдності групи, що проявляється в єдності думок, переконань, традицій, в характерних міжособистісних стосунках і практичній діяльності.

Інгібіція соціальна – негативний вплив соціальних факторів або конкретної людини, який гальмує почуття, думки, активність іншої людини або групи.

Інгрупа – люди, які пов'язані між собою почуттям «ми», відчуттям приналежності до однієї групи і спільною для всіх ідентифікацією.

Індивідуалізм – система цінностей, в якій пріоритет належить особистим цілям людини, а не цілям групи, а самоідентифікація здійснюється скоріше з позиції особистих атрибутів, а не ототожненням себе з групою.

Інтергрупова активність – ступінь впливу певної групи на інші групи.

Каузальна атрибуція – механізм інтерпретації необхідної суб'єкту інформації шляхом приписування партнеру по взаємодії можливих мотивів і причин поведінки.

Колективізм – система моральних цінностей, в якій пріоритет належить цілям групи (зазвичай це сім'я в широкому сенсі цього слова або група на виробництві); самоідентифікація людини відбувається відповідно до цього підходу.

Колективні уявлення – це сукупність вірувань, почуттів, знань, поглядів, ідеалів, моральних і правових норм, які є спільними для членів соціальної групи, мають стійкий характер і складають основу всіх суспільних зв'язків.

Комунікативний бар'єр – психологічна перешкода на шляху адекватної передачі інформації між учасниками спілкування.

Комунікація – зв'язок, взаємодія двох систем, у процесі якої від однієї системи до іншої передається сигнал, що несе інформацію.

Конфлікт – крайнє загострення суперечностей; зіткнення осіб в емоційній, когнітивній та поведінковій сферах.

Конформізм – пристосовництво, пасивне чинного порядку, панівних думок тощо; відсутність власної позицій, безпринципне й некритичне слідування

будь-якому взірцю, що має найбільшу силу впливу, бездумне схилення перед авторитетами.

Лідерство – соціально-психологічний феномен, який характеризує відношення домінування та підпорядкування в групі людей, що базуються на авторитеті особистості.

Механізми соціалізації – соціально-психологічні впливи середовища, що відображають реалії соціального життя та безпосередньо сприяють інтеріоризації зовнішніх норм і цінностей.

Міжгрупова інтеграція – це наявність між групами таких зв'язків та залежностей, які сприяють їх об'єднанню, взаємній співпраці, більш успішній реалізації функцій як своєї групи, так і більш широкої спільноти, у яку включені групи, що взаємодіють.

Міжгрупова дискримінація – це відмінності в оцінці своєї і чужої групи на користь своєї.

Міжособистісна взаємодія – взаємні дії учасників спілкування, спрямовані на співвіднесення мети кожної зі сторін та організацію їх досягнення в процесі спілкування.

Натовп – це безструктурне скупчення людей, які позбавлені чітко усвідомлених спільних цілей, але взаємно пов'язані подібністю емоційного стану та спільним об'єктом уваги.

Нонконформізм – прикмета особистості, що полягає у відкиданні пристосуванства до несприятливих соціальних подій, явищ тощо.

Нормативний вплив – конформізм, заснований на бажанні індивіда виправдати очікування оточуючих, нерідко для того, щоб заслужити їх схвалення.

Особистість – соціально-психологічна сутність людини, яка формується в результаті засвоєння індивідом суспільних форм свідомості та поведінки, суспільно-історичного досвіду людства шляхом виховання, спілкування, навчання, взаємодії тощо.

Паніка – це психічний стан, що виникає при реальній або уявній небезпеці й охоплює людей, які знаходяться в умовах поведінкової невизначеності та в підвищеному емоційному збудженні від некерованого почуття страху.

Просоціальна поведінка – позитивна, конструктивна і корисна для суспільства поведінка, її протилежність – антисоціальна поведінка.

Ресоціалізація – процес відновлення соціального статусу особистості, засвоєння нею нових цінностей, ролей, навичок замість втрачених або застарілих, шляхом включення її в нові, позитивно орієнтовані стосунки та види діяльності.

Соціалізація – активне засвоєння індивідом соціального досвіду, соціальних ролей, норм та цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві.

Соціальна перцепція – сприймання зовнішніх властивостей людини, їх співвіднесення із її особистісними характеристиками, інтерпретація та прогнозування на цій основі вчинків людини.

Соціальна установка або атитюд – стійке, фіксоване утворення особистості, що полягає у схильності людини сприймати щось певним чином і діяти тим чи іншим способом.

Соціальний стереотип – вид соціально значущої чіткої та стійкої установки особистості, що суб'єктивно існує в соціальних відносинах.

Спілкування – взаємодія між двома чи кількома особами, що полягає в обміні інформацією, взаємовпливі та взаєморозумінні; це обмін інформацією між

людьми, зумовлений потребами спільної діяльності, зв'язок, взаємодія та взаємовплив людей у процесі матеріального та духовного виробництва.

Страта – це велика стала соціальна група, що являє собою реальну, доступну для емпіричної фіксації спільноту, у якій людей об'єднують спільні інтереси, зумовлені одним (рівним) соціально-майновим статусом, що спричинює виникнення спільних соціально-світоглядних позицій, а також деяку відокремленість від деяких соціальних спільнот.

Упередження – негативне ставлення, яке формується без достатньої причини та спрямоване проти людей, що належать до іншої соціальної групи.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основна література

1. Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. М., Туриніна О. Л. Соціальна психологія : навч.-метод. комплекс. К. : МАУП, 2006. 200 с.
2. Даценко О. А. Основи соціальної психології: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг, 2018. 143 с.
3. Коваленко А. Б., Корнєв М. Н. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : Геопринт, 2006. 400 с.
4. Кудерміна О. І., Казміренко Л. І., Власенко С.Б. Соціальна психологія. Київ : НАВС, 2020. 243 с.
5. Майерс Д. Социальная психология. 7-е изд. СПб : Питер, 2002.
6. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., виправл. та допов. К. : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : підручник : у 2 кн. К. : Либідь, 2004. 576 с.
8. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай та ін.; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
9. Охременко О. Р. Соціальна психологія : навч. посіб. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 312 с.

10. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Воляннюк та ін. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.

11. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості : навчальний посіб. Харків. : «Контраст», 2019. 116 с.

Допоміжна література

1. Васютинський В. Психологічні виміри спільноти : монографія. К. : Золоті ворота, 2010. 120 с.

2. Ващенко І. В. Конфліктологія та теорія переговорів : навч. посібник. К. : Знання, 2013. 407 с.

3. Гребеньков Г. В. Конфліктологія: навч. посібник. Львів : Магнолія 2006, 2011. 229 с.

4. Історіографічні та методологічні координати теорій соціальної психології : монографія /за наук. ред. М. М. Слюсаревського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 360 с.

5. Психологія соціальної роботи : підручник / за ред. Ю. М. Швалба. К. : Київський ун-т, 2010. 272 с.

6. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе. М., Генезис, 2006. 336 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт.

URL: www.mon.gov.ua

2. Електронно-бібліотечна система. URL: <http://znanium.com/>

3. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : офіційний сайт. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>

4. Одеська національна наукова бібліотека : офіційний сайт.
URL : <http://odnb.odessa.ua/>

5. Бібліотека Університету Ушинського : офіційний сайт.
URL : <https://library.pdpu.edu.ua/>